

др Предраг М. Вајагић
Друштво наставника историје Бачке Паланке
Жарка Зрењанина 68/1 Бачка Паланка
pedja1975@gmail.com

Самостална радикална странка у Великом рату 1914-1918.

Сажетак: Историографија се за улогу друштвених елита интересује у оквирима проучавања општих историјских појава, где оне наступају у оквиру групе или преко појединаца. Истраживање друштвених елита можемо вршити тако што ћемо посматрати учеснике или сведоке историјских догађаја, односно личности као носиоце идеја и идеологија преко којих су учествовале у остваривању општих друштвених интереса. Почетком XX века у Краљевини Србији карактеристичан је био снажан утицај који је образована елита имала на вођење унутрашње и спољне политике. За образоване људе важило је неписано правило да су поред своје основне професије обавезно активно учествовали у политичком животу. У то време страначка вођства чинили су академици, универзитетски професори, књижевници и различити интелектуалци. Такав случај је био и са вођством Самосталне радикалне странке. Рад представља синтезу која има за циљ да прикаже политичке ставове и делатност најистакнутијих политичких фигура Самосталаца Љубомира Давидовића, Божидара Марковића, Милана Грола, Милорада Драшковића, Љубомира Стојановића и других током Великог рата 1914-1918. године. Рат је ујединио све слојеве српског друштва у напорима који су имали за циљ да очувају нацију и државу. У таквим тренутцима политичке разлике је требало оставити по страни, а врло често противно начелима прихватити поједине одлуке ради виших државних интереса.

Кључне речи: политичке елите, Самостална радикална странка, Велики рат, југословенска идеја

Увод

Послови управљања јавним делатностима уско су повезани са руководећом или управљачком елитом.¹ Овој групи припадају влада, висока администрација, политичка класа које су састављене од личности које „отворено или прикривено” учествују у

¹ Термин елита је именични облик од лат. глагола *eligere*, који значи изабрати или одабрати, а изворно је преузет у француском изразу елите, којим се означаје цвет, оно што је најбоље. Отуда се и сам појам елите веома често изједначавао са појмовима аристократије или нотабилитета, односно оним мањим друштвеним слојем који поседује особине изврности и друштвене способности, врлине које га чине друштвеним кременом, предводником, или узором, управо у непосредном значењу грчке речи *aristos*, што значи најбољи, најистакнутији и то у позитивном смислу (*aristos* има везе са *arete* у значењу врности, врлина, честитост, посебност). П. Матић, „Елите у Србији и њихов утицај на демократизацију и политичку модернизацију”, *Политичка ревија*, година (XI) III број 2(2004), Институт за политичке студије, Београд, 357.

доношењу одлука битних за функционисање државе и њене међународне односе. Изједначавање елите са управљачком елитом произилази из уверења да они који се налазе на руководећим позицијама располажу квалификацијама потребним за обављање датих послова. Такође ово изједначавање може бити изведено истицањем способности да се савлада успон у хијерархији власти, при чему личне компетенције остају занемарене. Са друге стране посматрање „елите” у множини нас наводи на личности које заузимају водеће позиције у различитим пољима друштвеног деловања.² Формирање политичке елите се одвија у складу са системом друштвених вредности који преовлађује у датом тренутку. Традиција и историјска позадина политичког система играју важну улогу у настанку друштвене хијерархије политичке елите. Начин обнављања елите у традиционалним и патријархалним системима се суштински разликује од новостворених држава у којима елите настају по први пут. Пример за то јесте српска држава у XIX веку, у којој није постојала стара „аристократија”, због чега је елита долазила из сиромашних слојева друштва, где су сви били „релативно једнаки”.³

Општа карактеристика елита у друштвима XX века јесте повећана улога интелектуалаца приликом њиховог формирања. Порекло модерних интелектуалаца с правом се везује за формирање и развој европских универзитета. Развој универзитета и ширење њихове мреже по читавом свету за последицу је имало формирање једне нове врсте интелектуалаца, која се одликовала високим нивоом образовања. Мада је изворно француско значење подразумевало да су интелектуалци перманентни критичари друштва, у модерном свету све чешће се сусрећемо са чињеницом да велики део интелектуалаца директно учествује у власти или јој верно служи и подржава је.⁴

Током XIX века паралелно са процесом у коме је створена модерна српска држава, настајала је и српска елита. Своје корене она је имала у државно-управљачком слоју проистеклом из језгра устанничког покрета, који временом бројчано расте са ширењем структуре државне власти. Доласком Уставобранитеља на власт почиње уздицање осталих традиционалних елита попут свештенства, официра и интелигенције, које доминантну улогу преузимају у првој деценији XX века. Проглашењем независности 1878. године српска политичка елита се нашла пред изазовом преображаја из аграрне земље са неразвијеном индустријом, високом стопом неписмености и ниским животним стандардом у модерну националну државу организовану по угледу на развијене западноевропске државе. Независна српска држава се суочавала са тешким наслеђем прошлости, где је више Срба живело ван граница матице, на територији моћне Аустроугарске монархије и посусталог Османског царства. Ово је према мишљењу Јована Цвијића била „непотпуност“ српске државе, из чега је проистекла ирационална, сентиментална компонента српског националног осећања, формулацијом да је уједињење српства једна врло стара, вековна, дубоко укоревана идеја у свести српског народа. Насупрот томе је стајала идеја југословенства као интелектуална, „књижевна идеја“. Тиме се истицао мит о свеопштем националном јединству Срба који није имао никакве везе са политичким интересима, већ пре свега са феноменом јединствене народне психе.⁵

² Ж.Коенен-Иштер, *Социологија елита*, Клио, Београд, 2005, 11-13.

³ П. Матић, *н.д.*, 373-376.

⁴ В.Павловић, „Теорија елита у политичкој социологији класичне и савремене концепције“, *Годишњак*, год. V бр. 5(2011), Факултет политичких наука, Београд, 32-33.

⁵ М.Пишев, „Политичка етнографија и српска интелектуална елита у време стварања Југославије 1914-1918. Историјски преглед“, *Етнолошко-антрополошке свеске*, 14 (н.с.) 3(2009), Етнолошко-антрополошко друштво Србије, Београд, 43-44.

Друштво у коме је пољопривреда била основно занимање становништва своје елите је формирало путем школовања. Завршетак школовања поједницу је пружало могућност напредовања кретањем кроз различите друштвене слојеве. У почетку су те елите по структури биле једноставне и потпуно отворене за укључивање преко образовања, политике, новца или склапањем бракова. Изградња националне државе почивала је на школовању које је имало за циљ да створи „националну елиту” преко потребну за послове државне управе. На тај начин вршена је „модернизација одозго”, где је држава имала водећу улогу, школујући прво кадрове за сопствене потребе у војсци, државној управи, судству, школству и здравству. Млада српска држава је у почетку своје потреба за образованим кадровима обезбеђивала тако што је финансирала студије на универзитетима у иностранству. Најбољи међу студентима имали су кључну улогу у формирању Лицеја из кога се даље развила Велика школа и Универзитет у Београду. Пракса са школовањем у иностранству је настављена за студије које у Србији није било могуће похађати, при чему се водило рачуна да се изаберу у то време најбољи страни универзитети. Високо школство настало у Србији крајем XIX и почетком XX века имало је поред образовне улоге и дужност да развија патриотска осећања и националну свест. Оваква образовна мисија утицала је на развој појединих научних грана, које су настајале у посебним историјским околностима. Српска елита настала образовањем, а не пореклом, припадала је малобројном слоју тадашњег грађанства, из којег ће се „професионализацијом” издвојити најбољи у различитим областима створивши „структуру модерног друштва”.⁶

Србија је успела да планским школовањем у иностранству изгради сопствену елиту. Већина припадника политичке, културне, привредне, економске или војне елите били су државни стипендисти. Између осталог међу водећим политичарима почетком XX века ретки су били они који нису примали помоћ од државе. Своју елиту Србија је школовала у готово свим европским земљама, захваљујући чему је примила утицаје различитих европских култура. Међутим ниједан од тих утицаја није постао доминантан и пресудан, због чега Срби образовани у иностранству нису нужно били културно повезани са срединама из којих су се враћали. Србија је своју елиту створила у „европском цивилизационом кругу”, а њени припадници су себе сматрали делом те цивилизације.⁷

Научна достигнућа појединаца зависила су од њихових личних стваралачких афинитета, док је интелектуалне елите у политику усмеравала „жеђ за модерном државом” утемељеном на примеру европских држава тога времена. Поред тога бављење политиком било је неретко мотивисано поступцима последњих Обреновића и њихових недемократских режима. Друштвене околности тога времена су биле такве да никоме није дозвољено да остане „по страни”. Истовремено ангажовање у науци и политици било је врло напорно, подразумевало је разне непријатности, али и поред тога политичко ангажовање је појединцима постајало више од личног опредељења, нека врста животног императива. Политика је у Србији тада била истовремено страст и национална потреба, а политика и наука постајале су тешко одвојиве.⁸ Шансу да своја теоријска знања примене у пракси партијске елите су добиле у времену које је наступило после Мајског преврата 1903. године, када је започело доба парламентарне монархије.

⁶ Љ.Трговчевић, *Планирана елита: о студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Историјски институт, Службени гласник, Београд, 2003, 47-50.

⁷ *Исто*, 60-61.

⁸ М.Радојевић, „Интелектуалци у политици”, *Наша прошлост*, 8(2007), (зборник радова, ур. Драган Драшковић и Радомир Ристић), Народни музеј Краљево, Историјски музеј Краљево, 122.

Самостална радикална странка

Јединство Народне радикалне странке озбиљно је нарушено 1901. године када је група интелектуалаца названа самосталцима на челу са Јованом Жујовићем, Јованом Скерлићем, Љубомиром Стојановићем, Јашом Продановићем, Божидаром Марковићем и Миланом Гролом исказала неслагање са вођом странке Николом Пашићем и већином окупљеном око њега названом старорадикалима. Разлог њиховог незадовољства било је прихватање Октроисаног устава и коалиције са Напредном странком.⁹ Након смене династија и обнове парламентаризма дошло је до измирења две групе радикала, али не задуго јер крајем 1904. године долази до формирања посебног посланичког клуба на челу са Љубомиром Живковићем. Формално страначко организовање одиграло се 1905. године када је Самостална радикална странка добила свој програм и статут, а на њено чело долази Љубомир Стојановић.¹⁰ Разлаз између два групе радикала био је дуготрајан и болан процес, током којег се јасно нису видели узроци расцепа. Цела ствар је била отежана стањем у чланству које је било одано радикализму уз наглашен емотивни моменат. Колебљивост и лавирање није било специфично само код бирача, оно се дешавало и међу страначким првацима. Све то је отежавало и пролонгирало дефинитивну прераспodelу односа снага. Тиме се јасно показивало одсуство начелних разлика које су довеле до настанка нове политичке странке. Сам чин организационог раздвајања није донео очекиване промене, за народ и једни и други су остали радикали.¹¹ После пораза на изборима 1906. године Самосталци се окрећу ка новим идеолошким основама утемељеним на европском солидаризму, чиме почињу да се приближавају странкама европске левце.¹²

Јасна разлика између две радикалне странке се огледала у вођству, оно је код Самосталаца било сачињено од најугледнијих интелектуалаца. Њихова политичка оријентација је била чврсто везана за европске културно-цивилизацијске токове у чему су се разликовали од присталица Николе Пашића које су изказивале отворено „антиевропејство”. Управо ова начелна разлика у политичкој оријентацији често је била главни извор нетрпељивости коју су Самосталци гајили према Пашићу и његовом најужем кругу. На овом питању изградила се основа која је у годинама пред избијање Првог светског рата вршила профилисање једне и друге странке: старорадикалне у правцу изразитог конзервативизма, који је био својеврсна мешавина патријархално-народњачког и грађанског и Самосталне радикалне странке у правцу грађанске левце.¹³ Прогласивши се „моралном жандармеријом” Самосталци су тежили да трансформишу Србију у модерну државу, а у свој програм уносе и захтев за „неговање југословенске заједнице”. Усвајање идеје југословенства чинило је Самосталце различитима од других странака у Краљевини Србији, а за време Првог светског рата то ће бити један од кључних разлога за размимоилажење ставова са старорадикалима. Кроз идеју југословенства отворено је питање уређења српске будућности, које је нудило два одговора кроз тзв. Велику Србију или Југославију. Самосталци су били

⁹ О.Поповић-Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903-1914*, ЈП Службени лист СРЈ, Београд, 1998, 92.

¹⁰ В.Крестић, Р.Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, Књижевне новине, Београд, 1991, 317-330.

¹¹ О.Поповић-Обрадовић, „Каква или колика држава: Огледи о политичкој и друштвеној историји Србије XIX-XX века”, *Огледи*, 12(2008), Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 143

¹² Д.Стојановић, „Партијске елите у Србији 1903-1914. Улога и начин владања”, *Југословенски историјски часопис*, год. XXX бр. 2(1997), Институт за савремену историју, Београд, 47.

¹³ О.Поповић-Обрадовић, *Каква или колика држава*, 296-297.

присталице Југославије, у ту идеју су дубоко веровали, а њихово уверење је имало готово „револуционарну снагу”.¹⁴

Проучавајући историју српске политичке мисли готово је немогуће пронаћи политичку партију која је успела да истовремено окупи политичку и научно-културну елиту. Већина страначког вођства Самосталне радикалне странке долазило је из редова универзитетских и средњошколских професора, адвоката и пословних људи. Историчарка Мира Радојевић је у својим научним монографијама и стручним радовима обрадила биографије најужег страначког вођства Самосталаца.¹⁵ Приказујући њихове личности у кратким цртама она је истакла да су од политичких противника трпели сталне критике, али да су им они истовремено одавали признање за огроман интелектуални, стваралачки и политички набој који је носила њихова делатност. Своје образовање су стицали на Великој школи и на иностраним универзитетима, да би потом као врло млади ступали у политику и науку: „[...] Јован Жујовић је у 27-ој години постао редован професор Велике школе, у 30-њен ректор, у 31-ој један од прве осморице чланова Српске краљевске академије. Њен дописни члан Љуба Стојановић је био у својој 30-ој години. Смели и енергични, они су свом нараштају наменили остварење програма који би представљао искушење и за више генерација. У тој групи беспримерно самоуверених, Јован Скерлић је деловао као „стихија” која узнемирава околину и гони је на рад; Милан Грол је био сав од интелекта; Милорад Драшковић у ковитлацу привредних планова; Јаша Продановић, активан ка и сви на више страна, опирао се сваком ауторитету и свађао се са њим. Љубомира Живковића, првог партијског шефа, слушали су где год се појави, нарочито у Скупштини. „Жустар и уочљив” написао је за њега Слободан Јовановић, „он је тражио кавгу, и Скупштина би

¹⁴ М.Радојевић, „О југословенству самосталних радикала”, *Историја 20. века*, год. XVI бр.2(1998), Институт за савремену историју, Београд, стр. 17-18.

¹⁵ Круну научног рада историчарке Мире Радојевић чине политичке биографије првака Самосталне радикалне странке, а касније Демократске странке Божидара Марковића и Милана Грола. У својим стручним радовима објављеним у водећим научним часописима највише пажње је посветила политичкој делатности Милорада Драшковића, Љубомира Стојановића и Љубомира Давидовића. Научне монографије: *Научник и политика. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874-1946)*, Филозофски факултет, Београд, 2007; *Милан Грол*, Филип Вишњић, Београд, 2014.

Стручни радови: „Цивили и официри. Искуство Самосталне радикалне странке (1903)”, *Војноисторијски гласник*, 1(2008), Војно-историјски институт, Београд; „Милорад Драшковић и Милан Грол“, *Југословенски историјски часопис*, год. XXX бр. 1(1997), Институт за савремену историју, Београд; „Љубомир Стојановић у Првом светском рату”, *Историја 20. века*, год. XVIII бр.2(2000), Институт за савремену историју, Београд; „Љубомир Љуба Стојановић”, *Срби 1903-1914: историја идеја*, (зборник радова, приредио Милош Ковић), Клио, Београд, 2015; „Милан Грол у борби за југословенску идеју” *Југословенски историјски часопис*, бр. 1/2(1999), Институт за савремену историју, Београд.

Зборници: „Преписка српских интелектуалаца као извор за историју Првог светског рата - из ратних писама Јована М. Жујовића 1915-1918”, *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, (зборник радова, ур. Миломир Степић, Љубодраг П. Ристић), Институт за политичке студије, Градска библиотека Лајковац, Београд, 2015; „Један српски научник у југословенској политици: (Božidar Marković, 1874-1946)”, *Dijalog povjesničara – istoričara*, IV, (zbornik radova, ur. Hans-Georg Fleck, Igor Graovac), Zaklada Friedrich Naumann, Zagreb, 2001; „Династија Карађорђевић у дневницима и сећањима самосталаца”, *Нововековне српске династије у мемоаристици*, (зборник радова, ур. Петар В. Крестић, Тибор Живковић), Историјски институт, Београд, 2007; „Милорад Драшковић у Првом светском рату”, *Наша прошлост*, 11(2010) (зборник радова, ур. Драган Драшковић и Радомир Ристић), Народни музеј Краљево, Историјски музеј Краљево; „Југословенство у преписци српских интелектуалаца 1914-1918”, *Писмо*, (зборник радова, ур. Радош Љушић), Удружење за српску повесницу, Београд, 2001; „Не заборавити и мерити”: Милан Грол (1876-1952) и његов круг”, *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, (зборник радова, приредио Милан Ристовић), Клио, Београд, 2007; „Јован Цвијић у друштвено-политичком животу српске и југословенске државе”, *Јован Цвијић: живот, дело, време: поводом 150 година од рођења*, (зборник радова, ур. Видојко Јовић и Александар Костић), САНУ: Географски институт „Јован Цвијић”, Београд, 2015.

се ускомешала чим би га сагледала на говорници”. Није била никаква случајност то што су га савременици назвали „Вјетар” и сећали га се као горде, поносите појаве, високо уздигнуте главе и у правом пренесеном значењу. Његов будући наследник на челу странке Љубомир Стојановић наметао је утисак ванредне снаге, која је и у науци и у политици посезала за великим циљевима, не узмичући пред њиховом тежином. Последњи страначки шеф, Љубомир (Љуба) Давидовић, најмање „интелектуалан” и без оног „лудог замаху на велико” који је красио друге самосталце, био је међутим, најстрпљивији, најупорнији и најпостојанији и све то на један сељачки, патријархални начин доброг српског домаћина[...].¹⁶

Политичари у Србији веровали су у могућност уједињења српског народа. Њихова чврста вера проистекла је из убеђења да будућност могу да имају само велике и јаке државе. Због тога се рат наметао као потреба да се тешко стечени државни идентитет одбрани, а независност сачува. Такође рат је отварао могућност да се историјска тежња за уједињењем у већу и моћнију државу оствари. Политичка елита у Краљевини Србији почетком XX века питање уједињења је доживљавала као „питање опстанка у будућности”. Из Балканских ратова Србија је изашла као победница, али још већи значај је имало нарасло самопоуздање и увереност да може успети у својој мисији целокупног националног ослобођења и уједињења.¹⁷

У таквој атмосфери дочекан је Видовдан 1914. године и Сарајевски атентат који је послужио као повод Првог светског рата. Објава рата од стране Аустроугарске монархије представља тренутак када је српском народу патриотизам постао водеће начело и мото у данима и годинама које су наступале. Опасност која се надвила над српским народом била је огромна и доводила је у питање његово даље постојање. Висока свест о нужности одбране мобилисала је целокупну нацију, где су сви слојеви српског друштва били апсолутно спремни да дају максимум у очувању нације и државне независности. Преко националног патриотизма дошло је политичког помирења свих политичких актера, који су своје страначке размирице оставили по страни и заједничким снагама се ставили у службу националних интереса. Међу њима су били и чланови Самосталне радикалне странке, без разлике између обичних чланова и симпатизера и страначког вођства. Краљевина Србија остављена без избора креће у Велики рат одлучна да у њему победи, свесна да је жртва неизбежна. Та свест се могла препознати у речима тадашњег министра просвете, историчара Љубомира Јовановића: „Не остаје ништа друго него да се гине”. Дешавања у Великом рату оставиће неизбрисиве последице на припаднике српске политичке елите. Када се ратни сукоб оконча ствари више неће бити исте, а време ће се делити на пре и после Великог рата.

Прве године рата 1914-1915.

Српска елита састављена од различитих друштвених група дала је немерљив допринос у победи извојеваној током Великог рата. Њихове ратне обавезе и задатци у многеме су зависили од година живота и здравственог стања у коме су се налазили. Припадници елите су једним делом били активни војни обвезници са ратним распоредом, док је део њих имао редовна или добровољна војна задужења у ратним јединицама или на другим војним дужностима ван борбеног састава. Део елите је био ангажован на пословима политичког карактера при влади или њеним министарствима, а њима су били додељени послови који су проистицали из организовања државе у ратним условима. Пример великог одазива од стране научника и интелектуалаца у

¹⁶ М. Радојевић, *Династија Карађорђевић у дневницима и сећањима самосталаца*, 204-205.

¹⁷ М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату: 1914-1918*, Српска књижевна задруга, Београдски форум за свет равноправних, Нови Сад, 2014, 32-35.

ратне јединице није била непознат у историјској науци, а на примеру припадника српске интелектуалне елите можемо увидети различите начине активног учешћа у одбрани домовине.¹⁸

Јуна 1914. године српска политичка елита није очекивала да би после тек завршених Балканских ратова могао избити нови рат. Све политичке странке су биле заузете предизборном кампањом, а гласање је било заказано за 1. август 1914. године.¹⁹ На објаву мобилизације сви војни обвезници су похитали на зборна места јединица којима су припадали. Међу њима су се нашли прваци Самосталне радикалне странке професор Правног факултета Божидар Марковић који је обукао униформу резервног пешадијског капетана друге класе у Четвртом прекобројном пешадијском пуку, док је његов млађи колега са факултета Коста Кумануди као судски капетан преузео ратну дужност у Дунавској дивизији I позива, а у штабу исте дивизије као добровољац био је распоређен професор Филозофског факултета Павле Поповић. Место управника Народног позоришта у Београду Милан Грол је заменио војном службом цензора прво на београдском, а потом на нишком телеграфу, да би од марта 1915. године био премештен за члана Главног истражног одбора за испитивање злочина и штете коју је аустроугарска војска починила у Србији. Бивши вођа Самосталаца професор Љубомир Стојановић преузео је дужности у интендантури Врховне команде српске војске. Скупштинске клупе војничком униформом заменио је и сам вођа странке Љубомир Давидовић.²⁰

Народни посланици који нису били обухваћени мобилизацијом евакуисани су заједно са владом и Народном скупштином у ратну престоницу Ниш. Ту се скупштина налазила у непрекидном ратном заседању. После почетне ратне иницијативе која је крунисана победом српске војске у Церској битци, уследила је вишемесечна крвава рововска битка на Дрини која је резултовала сломом српске одбране новембра 1914. године. На челу посланичке групе Самосталаца у тим критичним новембарским данима налазио се Милорад Драшковић. Њему се обратио председник владе Никола Пашић са предлогом да се формира концентарциона влада од представника свих политичких странака. О току преговора телефонски је био обавештаван Љубомир Давидовић, који се налазио у Врховној команди смештеној у Крагујевац. Када је био позван да дође у Ниш ради коначног договора, Давидовић је одбио да тражи одсуство. Како би преговори били настављени Никола Пашић долази у Крагујевац где вођи Самосталаца образлаже предлог за формирање концентрационе владе. Стварње овакве владе није било мотивисано политичком кризом Пашићевог кабинета, већ је то захтевала сложена ситуација на бојном пољу и тежак положај у коме се наша Краљевина Србија. Свестан тежине тренутка Љубомир Давидовић прихвата позив и улази у владу као министар просвете, док Милорад Драшковић добија положај министра грађевина и саобраћаја.²¹ Нова влада је образована проширивањем Пашићевог кабинета окупила је 5. децембра 1914. године представнике радикала, самосталаца и напредњака.

Улазак Самосталаца у коалициону владу се поклопио са усвајањем Нишке декларације коју је Народна скупштина у форми Владине изјаве прихватила 7. децембра 1914. године за време трајања одсудне Колубарске битке. Крајем августа

¹⁸ Б.Младеновић, „Српска елита у Првом светском рату”, *Историјски часопис*, књ. 49(2002), Историјски институт у Београду, Београд, 245.

¹⁹ Дуготрајна политичка криза изазвана опструкцијом Самосталаца окончана је 10. јуна 1914. године распуштањем Народне скупштине и заказивањем ванредних парламентарних избора.

²⁰ Љ.Трговчевић, *Научници Србије и стварање Југославије*, Српска књижевна задруга, Народна књига, Београд, 1986, 23-27; М. Радојевић, *Научник и политика*, 131; М. Радојевић, *Милан Грол*, 27-28; Р. Кнежевић, „Живот и рад. Љубомир Давидовић” *Љубомир М. Давидовић: 1940 Споменица 2000*, (приредио Десимир Тошић), Београд, 2001, 14.

²¹ М. Радојевић, *Милорад Драшковић у Првом светском рату*, 13.

1914. године Никола Пашић окупио је групу истакнутих српских јавних и научних радника, са циљем да се научним аргументима европској јавности представе интереси Србије у рату.²² Уједињење Југословена као политичку основу ратних циљева српска влада је пред савезнике изнела нотом 4. септембра 1914. године. Основа југословенског програма у Србији као полазну тачку је имала тезу о етнички јединственом народу, што је било образложено етнографским, историјским и статистичким подацима.²³ На пословима уобличавања програма унутрашњег уређења будуће државе била је ангажована група универзитетских професора међу којима се налазио и Љубомир Стојановић.²⁴ Овој групи се од октобра 1914. године прикључио и Божидар Марковић, који је на захтев Николе Пашића ослобођен војних обавеза.²⁵

Основна програмска начела Нишке декларације створена су у српским политичким круговима током јесени 1914. године, а уобличена су 27. октобра у Нишу.²⁶ На том састанку је између осталог одлучено да се отпочне са акцијом окупљања и организовања присталица југословенске идеје из Хрватске и Словеније. Пред Народну скупштину влада је 7. децембра изашла изјавом (Нишком декларацијом), за чији је програм добила гласове готово свих посланика. Као аутор текста Нишке декларације у историографској литератури се наводи Милорад Драшковић.²⁷ Декларација написана и усвојена у ратним околностима представљала је преломну тачку у српској и југословенској политици. До тог тренутка странке у Србији су у својим политичким програмима „југословенску оријентацију” сагледавале у склопу решавања српског националног питања. Идеја општејугословенског уједињења постала је реална историјска перспектива усвајањем Нишке декларације. Велики рат који је беснио свом снагом није више био само борба Србије и Црне Горе за очување независности, то је сада био рат за „ослобођење и уједињење свих југословенских народа“.²⁸

У периоду борбеног затишја које је наступило после пораза Аустроугарске војске у Колубарској битци, вођство Самосталаца и њима блиски интелектуалци наставили су своја ратна ангажовања. Ратни програм прокламован путем Нишке декларације није наишао на разумевање код свих савезничких држава. Током пролећа 1915. године интензивирани су преговори сила Антанте са Италијом, Бугарском и Румунијом, које су улазак у рат условљавале добијањем територија обухваћених ратним циљевима Србије. Српска влада је на новонасталу ситуацију реаговала слањем културних и научних посланика, као и политичара, односно владиних службеника у

²² М.Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, Просвета, Београд, 1990, 306.

²³ Ђ.Станковић, *Никола Пашић и југословенско питање*, књ. 1, БИГЗ, Београд, 1985, 147.

²⁴ А.Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Српска књижевна задруга, Београд, 1984, 147-148.

²⁵ М. Радојевић, *Научник и политика*, 132-133.

²⁶ Састанку су присуствовали поред председника владе Николе Пашића, његов заменик у Министарству иностраних послова Јован М. Јовановић, Божидар Марковић, као и двојица посланика босанског сабора Никола Стојановић и Душан Васиљевић. *Исто*.

²⁷ Да је ова теза контроверзна указала нам је историчарка Мира Радојевић која је истакла неслагања међу историчарима по питању колико је Самостална радикална странка могла да наметне Николи Пашићу своје виђење југословенског програма. Према њеном мишљењу и сам Пашић је био прихватио слично решење проблема политичког окупљања Југословена. Са друге стране прихватањем мишљења да је Милорад Драшковић био аутор текста Нишке декларације, његове политичке активности нам говоре у прилог да је током Великог рата настојао да испуни дата обећања. М. Радојевић, *Милорад Драшковић у Првом светском рату*, 13-14.

²⁸ До Нишке декларације међу политичарима је било општеприхваћено тзв. „мало решење” које је имало основни циљ ослобођење и уједињење оних територија на којима су живели Срби, при чему се уједињење са Црном Гором и Босном и Херцеговином сматрало „неизбежно и природно“. Идеја „великог” југословенског уједињења постојала је само у уским круговима интелигенције и револуционарне омладине. Б.Петрановић, М.Зечевић, *Југославија 1918-1988: тематска збирка документа*, Рад, Београд, 1988, 37-38.

европске престонице „ради одбране наших будућих граница”. Међу њима су били између осталих браћа Богдан и Павле Поповић (Лондон), Љубомир Стојановић и Коста Кумануди (Петроград), Јован Жујовић (Париз) и Божидар Марковић (Женева). Критеријум за њихов избор полазио је од научног угледа који су уживали, а неки од њих су послати у средине коју су познавали још из времена студија. Њихове мисије су имале незваничан карактер, а главни задатак им је био да искористе сваку прилику за изношење ставова српске владе. На тај начин они су вршили пропагандне активности, истовремено прикупљајући информације о правцима спољне политике савезничких држава.²⁹

У данима када је по питању уступака Бугарској притисак сила Антанте на Краљевину Србију достигао врхунац, вођство Самосталаца је било јединствено, одбацујући било какву врсту савезничких ултиматума. Министар у влади Милорад Драшковић је сматрао да је жртва која се тражила од Србије била апсолутно бескорисна, јер Бугарска није имала намеру да приступи Антанти. По њему једино решење је било да се пред Бугарску изађе са ултиматумом, уз претњу оружане интервенције у случају да одбије придруживање. Такође је износио критике на неодлучност Румуније и Грчке по питању уласка у рат.³⁰ На ове драматичне дане сећање је оставио и Љубомир Давидовић речима: „Страшни су то тренутци. Ваља да се одрекнеш једног дела свога бића. Било куда год засечеш.” Као један од својих највећих грехова Давидовић је сматрао тренутак када је поклекао под притиском, те је пред Пашићем узео оловку да на карти учрта територије које би се предале Бугарској. Његов тренутак слабости је остао без последица, а касније је овај тежак тренутак илустровао речима: „боље је изгубити на мачу све, него овако предавати, или готово продати, делове свога тела”.³¹

Офанзива Централних сила на Србију јесени 1915. године донела је слом њене одбране. У тренутку када је одступање војске преко Македоније према Солуну постало немогуће, Врховна команда и српска влада су 25. новембра усвојили одлуку да се повлачење изведе преко снегом завејаних планина Албаније. Заједно са војском повлачила се и влада, чији чланови се по доласку у Албанију окупљају у Скадру. Пристигли чланови владе дају Милораду Драшковићу овлашћења да предузме мере за прихват, смештај и исхрану војске, а убрзо затим бива именован за заступника министра војног војводе Радомира Путника, који због болести више није могао да обавља своју дужност. На тој дужности се задржао 19 дана, који су у истрији српског народа забележени као једни од најтежих дана у XX веку. Сведоци су забележили да је Драшковић у тим данима „храбро и упорно” вршио своју дужност иако се чинило како је све изгубљено, а сваки даљи труд узалудан.³²

Године избеглиштва 1916-1918.

Почетком 1916. године српска влада, остатци војске и велики број цивила су доспели на грчко острво Крф. Избеглиштво је са собом донело мноштво проблема, требало се постарати за сваког војника и цивила, било је нужно организовати даљи рад државних институција, наставити са дипломатским активностима ка савезничким државама. Све се то одвијало у сенци пробуђених политичких подела и сукоба, постављеног питања одговорности за војни слом, реорганизације војске која је праћена

²⁹ Љ.Трговчевић, *Научници Србије и стварање Југославије*, 33-54.

³⁰ М. Радојевић, *Милорад Драшковић у Првом светском рату*, 14-15.

³¹ М.Јелић, „Родољубље Љубе Давидовића”, у: *Љубомир М. Давидовић: 1940 Споменица 2000*, 107-109.

³² В.Маринковић, „Милорад Драшковић министар војни”, у: *Споменица Милорада Драшковића*, Млада демократија, Београд, 1921, 37-41.

сменама које су биле мотивисане политичким обрачуном са припадницима организације „Црна рука”, међусобним нетрпељивостима водећих личности, различитим виђењима југословенске идеје и даљег ратног пута. Обновљени рад Народне скупштине Краљевине Србије карактерисала је подела међу народним посланицима, при чему су Самосталци поново основали свој посланички клуб.³³ Као министар просвете Љубомир Давидовић је улагао велике напоре да омогући школовање ђацима и студентима који су се повукли заједно са војском. Ово је било у супротности са војним потребама које су биле суочене са немогућношћу мобилизације нових регрута. Велики број изгинулих налагао је Давидовићу да ради будућности земље што већи број младих буде послат у школе и универзитете Француске, Швајцарске, Велике Британије и Италије. Бригу око школовања Срба у Француској преузело је посебно просветно одељење при српском посланству у Паризу којим је између осталих руководио Јован Жујовић. За оне који нису могли да се укључе у француски школски систем јесени 1916. године била је основана српска гимназија у Ници коју је похађало око 1.000 ученика. Свршени гимназијалци су били уписивани на француске универзитете, а јесени 1918. године њихов број био око 3.000. Мањи број ђака и студената је упућен у Велику Британију где се о њима старао Павле Поповић, а бригу о онима који су били упућени у Италију преузео је професор технике Београдског универзитета Владимир Митровић, док је овај посао у Швајцарској обављао Јован Цвијић.³⁴

Као министар просвете Љубомир Давидовић се трудио да помогне сваком ђаку и студенту, радећи предано свој посао доживео је личну ратну трагедију. Његов син јединац Миодраг Давидовић у тренутку избијања рата био је студент технике у Минхену. Одазвао се позиву на мобилизацију, као ђак-наредник прешао је Албанију, да би потом био унапређен у чин потпоручника. Погинуо је 1916. године током борби на Кајмакчалану, а његово тело никада није пронађено. Бол за сином јединцом пратила је Љубомира Давидовића до краја живота, а његове последње речи на самрти биле су упућене мртвом сину.³⁵ Као министар могао је свога сина спасити страдања, али његов морални принципи тако нешто нису дозвољавали, истог става био је и његов син.³⁶ Овакав пример није био једини међу представницима српске елите, председник Народне скупштине и министар у више влада, књижевник и академик Андра Николић је на вести о избијању рата изјавио: „Кад наређује Србија, наредба важи за све”. У рат је послао своје синове студенте права Душана и Радивоја, који су били распоређени у Ђачки батаљон, у строј 1.300 каплара. Обојица су погинула, заједно са синовима сељака, трговаца и занатлија. Јаков Јаша Продановић једна од истакнутих личности Самосталаца од њиховог оснивања такође је имао сина који је био мобилисан. Сина јединца Страхињу-Бана у рату је изгубио књижевник и комедиограф Бранислав Нушић.³⁷

³³ М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату*, 227-228.

³⁴ А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 288-306.

³⁵ Последње речи Љубомира Давидовића су биле: „Миле, сине, благо тати!”. М. Јелић, *н.д.*, 110.

³⁶ После Колубарске битке дошло је до сусрета оца и сина, том приликом један од политичких пријатеља Љубомира Давидовића је рекао да би млађи Давидовић као будући инжињер кориснији био на неком другом месту него у рову. На ове речи Миодраг Давидовић је оцу рекао: „Немојте тата, ни покушавати да ме одавде премештате... Како је мојим друговима у рову, нека буде и мени. Нећу да ми ико каже да сам се извукао што ми је отац министар. Ако се преместим, знајте да ћу се убити”. Р. Кнежевић, *н.д.*, 14.

³⁷ Молим онога који ме нађе мртвог да ово писмо неизоставно преда адресанту, написао је на коверти, неколико дана пред погибију каплар Страхиња Нушић-Бан. Писмо је било намењено оцу, Браниславу Нушићу: „Драги Аго, не жали за мене. Ја сам пао на бранику отаџбине за остварење оних великих наших идеала које смо сви ми сложено проповедали... Не кажем да ми није жао што сам погинуо. Осећао сам, штавише, да бих могао будућој Србији корисно да послужим. Али... Таква је судбина! Твој син Бан“.

После повлачења преко Албаније Милан Грол је са Крфа упућен у Швајцарску, где са неколико млађих интелектуалаца априла 1916. године започиње рад на пословима Црвеног крста и вођења пропагандне делатности преко Српског новинарског бироа (Пресбиро). Неутрална Швајцарска је била место сусрета представника свих зараћених страна, што је искоришћено од српског Пресбироа за праћење непријатељске штампе, као и штампе из југословенских покрајина. Од прикупљеног материјала прављен је билтен за потребе српске владе и обавештавање страних новинара. Рад овог Бироа се везивао за делатност Божицара Марковића, који се бринуо за организацију рада и потребне финансије, при чему се није мешао у уређивачку политику. Стварни уредник био је Милан Грол, а цео посао је водио са „великом умешношћу и публицистичким талентом”. Међу њиховим сарадницима већину су чинили Самосталци и Југословени из Аустроугарске, како време буде одмицало они ће формирати једну групу, која ће се у својим ставовима по питању уједињења југословенских народа разликивати са српском владом. Ангажовани интелектуалци у Бироу приближиће се Југословенском одбору, а његова делатност ће се од стране радикала све више посматрати као рад Самосталаца, иако су се ставови Милана Грола често разликовали од страначких.³⁸

Упркос чињеници да је територија државе била окупирана Краљевина Србија је наставила да егзистира у уставним оквирима који су постојали пре избијања рата. Центар политичког живота налазио се на острву Крф, као и на Солунском фронту где се налазио регент Александар Карађорђевић и Врховна команда српске војске. Са српском војском су се повукла 123 народна посланика, а њих 108 је пристигло на Крф где је током септембра и октобра 1916. година одржано заседање Народне скупштине. Рад скупштине је протицао у обновљеним међустраничким сукобима, који су резултовали обновом рада Клуба радикалских посланика. Као реакција на то вођство Самосталаца обнавља рад свог Главног одбора и посланичког клуба.³⁹ Избеглиштво је доносило атмосферу у којој су се сукобљавали и дојучерашњи партијски другови, од чега нису били поштеђени ни Самосталци. Тако је током скупштинског рада дошло до сукоба између Јаше Продановића и Милорада Драшковића по питању мандата посланика који су истицали 8. септембра 1916. године.⁴⁰

Поред сукоба политичких актера који су вођени јавно, истовремено се иза кулиса одигравала жестка борба између владе и дела официра окупљених око организације „Уједињење и смрт” (Црна рука). Корени сукоба су датирали из времена спора око управе у Македонији после окончања Балканских ратова. Сукоб је обновљен оптужбама црнорукаца које су Николу Пашића именовале главним кривцем за пораз, а од оптужби за лоше политичке и војне одлуке није био поштеђен ни регент Александар. Са оптужби се прешло на отворене претње црнорукаца које су биле упућене председнику владе и појединим политичарима. Утицај који су ови официри имали у добровољачким јединицама које су биле формиране у Русији, као и у редовним јединицама на Солунском фронту био је огроман, од чега су подједнако страховали Никола Пашић и регент Александар. Из тог разлога склопљен је споразум између две

М.Марковић, „Страдање 1.300 каплара: из школске клупе у огањ битке”, *Вечерње новости*, 18. фебруар 2014.

³⁸ М.Радојевић, *Милан Грол*, 29-39; М. Радојевић, *Научник и политика*, 168-210.

³⁹ А.Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 308-309.

⁴⁰ Јаша Продановић је захтевао да се Народној скупштини дају законске и уставне форме најдуже до 8. септембра 1916. године када је истицао мандат посланицима, док је Милорад Драшковић сматрао да питање продужетка мандата не треба покретати због ратних околности. Сукоб је ескалирао до те мере да је Љубомир Давидовић изнео предлог о искључењу Јаше Продановића из странке, па чак и да се гласа о његовом поверљиву, сукоб је у међувремену превазиђен те су већи потреси том приликом у редовима Самосталаца изостали. М. Радојевић, *Научник и политика*, 216-218.

водеће политичке личности у избеглиштву са циљем да се црнорукци и њима блиске особе заувек уклоне са јавне сцене. Сукоб је окончан хапшењем неколико десетина официра на челу са пуковником Драгутином Димитријевићем Аписом децембра 1916. године. Против њих је организован судски процес који их је прогласио кривим за неуспео атентат на регента Александра и припрему војног преврата. На смртну казну су осуђени пуковник Драгутин Димитријевић Апис, мајор Љубомир Вуловић и добровољац Раде Малобабић, док су остали оптужени добили затворске казне.⁴¹

Оног тренутка када је пресуда била прочитана Љубомир Давидовић и Милорад Драшковић су отишли у аудијенцију код регента Александра Карађорђевића, са молбама да смртну казну осуђенима замени затворском. Они су били уверени да покушај атентата није постојао, вођени интересима правде и страхом од нових подела надали су се да ће успети да се изборе за регентову милост. Међутим наишли су на Александра Карађорђевића чврсто решеног да оствари своје намере. Према сведочењима из тог времена у једном тренутку Милорад Драшковић је повисио тон према регенту упутивши му речи „Височанство само не у крв”. Регент им је одговорио да њихови поступци произилазе из веза које су имали са официрима, односно партијских и личних интереса, а да он својим поступцима штити интересе државе. Сведоци овог састанка су у својим сећањима забележили како је у једном тренутку Милорад Драшковић „лупио шаком о сто”. У знак протеста због извршења смртне казне над тројицом осуђеника Љубомир Давидовић и Милорад Драшковић су 21. јуна 1917. поднели оставке на министарска места, а са њима се солидарисао и Војислав Маринковић првак Напредне странке. Њихове оставке довеле су до формирања хомогене радикалске владе која је имала јаку опозицију, док је истовремено рад Народне скупштине онемогућен због недостатка кворума.⁴²

Солунски процес је довео и до одвајања групе окупљене око Јаше Продановића од Самосталаца. Сматрајући изречену смртну пресуду као врхунац недемократског понашања регента Александра Карађорђевића Јаша Продановић је донео одлуку да прекине све везе са монархијским обликом владавине и династијом Карађорђевића. Као неко ко је од раније био декларисани републиканац Продановић је био уверен да је Солунски процес „унапред смишљена завера да се невиним људима узму главе”, због чега је започео политичку борбу против монархије, залажући се да будућа држава југословенских народа буде федеративна република. До завршетка Великог рата Јаша Продановић је неуморно ширио републиканске идеје међу Србима и Југословенима у избеглиштву, са циљем да ствари јак републикански покрет. У том послу му се придружују бивши чланови Самосталне радикалне странке Љубомир Стојановић и Јован Жујућ.⁴³

Ка југословенској држави

Као вођа Самосталаца и министар у влади Љубомир Давидовић је током периода избеглиштва доследно спроводио програм који је прокламован Нишком декларацијом. Он је био међу ретким српским политичарима који су били обавештени о готово свим акцијама које су вођене у циљу постизања јединства јужнословенских народа. Као министар увек је тежио да се изгледе неспоразуми који су се јављали између српске владе и Југословенског одбора, по питању начина уједињена и унутрашњег уређења будуће заједничке државе. После разговора са члановима Југословенског одбора у

⁴¹ Смртна казна је извршена стрељањем у близини Солуна 13. јуна 1917. године.

⁴² М. Радојевић, *Милорад Драшковић у Првом светском рату*, 21-22.

⁴³ А.Лукић, „Јаша Продановић у Другом светском рату”, *Интелектуалци и рат 1939-1947.* (зборник радова с међународног скупа Десничини сусрети 2012; ур. Драго Роксандић и Ивана Цвијовић Јаворина), Филозофски факултет Загреб, 2013, 379-381.

Швајцарској марта 1917. године, Љубомир Давидовић је у писму поручио Николи Пашићу како „они не знају шта Србија хоће, ми не знамо шта они желе”. Овакво стање је имало за последицу конфузију у Француској и Енглеској, односно неизвесност и страх код политичких представника Хрвата. Због тога је Давидовић од председника владе хитно захтевао да се изађе са званичним ставом Србије у вези њених даљих намера. Давидовићево мишљење подржао је Стојан Протић који је такође у исто време имао састанке са представницима Југословенског одбора. Савети који су стизали од најближих сарданика, као и војно-политички положај у коме се Србија налазила средином 1917. године изазван Фебруарском револуцијом, натерале су Николу Пашића да промени став по питању начина формирања југословенске државе. Сазивајући конференцију српске владе и Југословенског одбора Никола Пашић је прихватио реалност у којој Србија више није могла да рачуна на заштиту Руског царства.⁴⁴

Конференција је одржана на Крфу од 15. јуна до 27. јула 1917. године, а током њеног трајања дошло је до промене састава српске владе због оставки тројице министара због епилога Солунског процеса. И поред тога Љубомир Давидовић и Милорад Драшковић су наставили да учествују у раду конференције која је резултовала усвајањем заједничке Крфске декларације. На тај начин Декларација је добила обележја договора између српске владе, најаче опозиционе странке и Југословенског одбора. Декларација је између осталог имала значај спољнополитичког програма јер је истицала да ће уједињена држава обухватити све територије на којима живи троимени народ, као и да се на тај народ има гледати као једну нераздвојиву целину у процесу ослобођења од Аустроугарске и његовог уједињења са Србијом и Црном Гором у једну државу.⁴⁵ После усвајања Крфске декларације Љубомир Давидовић је до краја рата водио политику у којој се залагао за испуњење свега договореног. Истрајавати на оваквој политици је било тешко у времену које је обележило све веће неслагање између радикалске владе Николе Пашића и Југословенског одбора. У таквој ситуацији Љубомир Давидовић и Милорад Драшковић као вође опозиције, уз подршку многих јавних личности из Србије, улагали су велике напоре да се неспоразуми превазиђу, због чега су дошли у политички сукоб са Николом Пашићем.⁴⁶

Како се ближио завршетак Великог рата разлике између српске владе и Југословенског одбора бивале су све веће, а једина тачка у којој је постојала сагласност односила се на територију која је требала да буде обухваћена у заједничкој држави. Водећа фигура Југословенског одбора Анте Трумбић није прихватао да једино Краљевина Србија у међународним односима има право да заступа све Југословене. Он је захтевао од сила Антанте да се Србима, Хрватима и Словенцима са простора Аустроугарске призна статус савезничког народа, право на прекид државних веза са монархијом, после чега би била проглашена независна држава која би се ујединила са Србијом и Црном Гором. Супротно томе било је Пашићева политика око уједињења која се темељила на унитаризму и централизму, где је Србија имала улогу Пијемонта међу југословенским народима.⁴⁷ Оваква владина политика сусретала се са опозицијом Самосталаца који су истрајавали на интегралном Југословенству. На њихову сарадњу

⁴⁴ В.Маринковић, „Први кораци ка народном споразуму”, у: *Љубомир М. Давидовић: 1940 Споменница 2000*, 56-58. Ђ.Станковић, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, Задужбина „Никола Пашић“, Зајечар, 1995, 183-215.

⁴⁵ А.Митровић, „У светском рату”, *Историја српског народа*, VI/2, Српска књижевна задруга, Београд, 1983, 236-237; Д.Јанковић, *Југословенско питање и Крфска декларација 1917. године*, Савремена администрација, Београд, 1967, 189-314. Ђ.Станковић, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, 219-229.

⁴⁶ В. Маринковић, *н.д.*, 59.

⁴⁷ М. Радојевић, Љ. Димић, *Србија у Великом рату*, 262-263.

са Југословенским одбором Пашић је гледао као могућу опасност која је могла да доведе у питање водећу улогу радикала.⁴⁸

У данима после пробоја Солунског фронта, када су се назирани победи и крај рата, средином октобра у Паризу су се окупили представници опозиционих странака и истакнути српски научни радници. На неколико одржаних састанака они су постигли договор да се Николи Пашићу поднесе предлог о састављању концентрационе владе у коју би ушли представници опозиције, Југословенског одбора и научници. За преговоре су одређени Милорад Драшковић и Коста Стојановић, али ова идеја није заживела јер су се догађаји смењивали великом брзином.⁴⁹ Почетком новембра 1918. године српска војска је ослободила Србију, а затим прешла границе Аустроугарске, са задатком да запоседну територије насељене Србима, Хрватима и Словенцима. У таквим околностима сазвана је конференција представника српске владе, Југословенског одбора, Народног вијећа Срба, Хрвата и Словенаца и српске опозиције у Женеви од 6. до 9. новембра 1918. године. Испред Самосталаца Милорад Драшковић је изнео предлог о формирању концентарционе владе која би бројала 17 чланова, који би дошли из редова српске Народне скупштине, Југословенског одбора и Народног вијећа. Потом би се из састава тако формиране владе издвојио ужи кабинет од пет чланова коме би се поверили послови вођења националне политике и окончања рата. Такође Драшковић је упозоравао на проблеме које ће нова држава имати са Италијом око градова Ријеке и Сплита, док се по питању Црне Горе залагао да јој се врати слобода. Своје политичке ставове на конференцији је потврдио речима да „говори као грађанин државе СХС а не као поданик Србије.”⁵⁰

Под притиском српске опозиције, представника Југословенског одбора и Народног вијећа СХС Никола Пашић је морао да прихвати Женевску декларацију којом је потврђена претходна Крфска декларација по којој је државно устројство нове државе имала да уреди Уставотворна скупштина. Уједињење је требало да се изврши између две државе Краљевине Србије и Државе СХС, док је Црној Гори остављена могућност избора да ли ће се придружити новој држави. Овакво решење које је било утемељено на дуализму отварало је могућност федеративног уређења, при чему се доводило у питање и монархистичко уређење регент Александар Карађорђевић није могао да прихвати. Влада Николе Пашића је поднела оставку, а против Женевске декларације се изјаснило и Председништво Народног вијећа СХС у Загребу.⁵¹ Стање анархије које је захватило територију Аустроугарске монархије као последица њеног распада, захтеви Италије за поштовањем одредби Лондонског уговора, као и велики број прогласа уједињења са Краљевином Србијом одредили су начин на који је уједињење било извршено 1. децембра 1918. године. У догађајима који су претходили чину уједињења чланови Самосталне радикалне странке нису учествовали.

⁴⁸ Опозиција у којој су већину чинили Самосталци била је само за неколико посланика слабија од радикалне већине у српском парламенту. Душан Батакови и др., *Нова историја српског народа*, Наш дом, Београд, 2002, 282.

⁴⁹ Међу научницима су се истицали Јован Цвијић, Јован Жујовић и Александар Белић, док су испред Самосталаца састанку присуствовали Божидар Марковић, Милан Грол и Коста Кумануди, а Клуб независних радикала представљао је Коста Стојановић професор математичке физике на Београдском универзитету. Љ.Трговчевић, *Научници Србије*, 240-241.

⁵⁰ Д.Јанковић, Б.Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе: (1.1-20.XII 1918.)*, Том 2, Институт друштвених наука, Београд, 1964. 463-464, 473, 497-507. М.Радојевић, *Милорад Драшковић у Првом светском рату*, 26.

⁵¹ Д.Јанковић, „Женевска конференција о стварању југословенске заједнице 1918. године”, *Историја XX века*, V, (Зборник радова, ур. Драгослав Јанковић), Институт друштвених наука, Београд, 1963, 25-260,

Закључак

Представници српске елите су чин уједињења и проглашења Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца видели као остварење ратних циљева прокламованих Нишком декларацијом. Чин уједињења се није сматрао губитком државности Србије, већ новим почетком. Елите су сматрале да је Србија успела да изађе из граница које су биле исцртане специфичностима њеног историјског развоја, те да уласком у заједничку југословенску државу гради већу државну целину, која је представљала остварње „животних интереса” српског народа. Без алтернативног ратног циља југословенска идеја је прихваћена као једино могућа у том тренутку. Из данашње перспективе поставља се питање колико су представници српске политичке, научне и културне елите познавали различитости народа који су формирали заједничку државу. Историчари век касније указују на чињенице да је приликом уједињења занемарено тешко наслеђе прошлости, верска нетрпељивост и посебности историјског и државног искуства. Нико није обраћао пажњу на различитости регионалних интереса, економија, културних и цивилизацијских тековина. Почетком XX века представници српске елите су као главни национални циљ истицали уједињење народа у једну државу, где је Србија требала да игра улогу „Пијемонта целог Српства”. Овај циљ је са избијањем рата промењен тако да је уједињењем обухваћен цео простор насељен јужнословенским народима.

Велики допринос у стварању предуслова за остварење идеје уједињења јужнословенских народа имали су представници Самосталне радикалне странке. Оно што их је издвајало међу политичким странкама у Краљевини Србији јесте да су први прихватили идеју Југославије као могуће будућности српског народа. Развој историјских догађаја које је са собом донео Велики рат створио је шансу да та идеја буде остварена. Самосталци су били ти који су до краја остали доследни програму уједињења на темељима равноправности свих народа, изражавајући спремност да воде дијалог са свим политичким чиниоцима који су учествовали у том процесу. У свему томе било је пуно заблуда, свесне обмане, непромишљених ставова и слепе вере у једну идеју. Из перспективе садашњости отвара се питање исправности одлука иза којих је стајала српске елите током Великог рата, одлука које су усмеравале историју српског народа у XX веку.

Литература:

Објављена грађа:

Драгослав Јанковић, Богдан Кризман, *Грађа о стварању југословенске државе: (1.1-20.XII 1918.)*, Том 2, Институт друштвених наука, Београд, 1964.

Василије Крестић, Радош Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, Књижевне новине, Београд, 1991.

Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, *Југославија 1918-1988: тематска збирка документа*, Рад, Београд, 1988.

Историјски прегледи и синтезе:

Душан Батаковић, Милан Ст. Протић, Никола Самарцић, Александар Фотић, *Нова историја српског народа*, Наш дом, Београд, 2002.

Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату: 1914-1918*, Српска књижевна задруга, Београдски форум за свет равноправних, Нови Сад, 2014.

Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Српска књижевна задруга, Београд, 1984.

Монографије:

- Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије*, Просвета, Београд, 1990.
- Жак Коенен-Иштер, *Социологија елита*, Клио, Београд, 2005.
- Драгослав Јанковић, *Југословенско питање и Крфска декларација 1917. године*, Савремена администрација, Београд, 1967.
- Олга Поповић-Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903-1914*, ЈП Службени лист СРЈ, Београд, 1998.
- Мира Радојевић, *Научник и политика. Политичка биографија Божидара В. Марковића (1874-1946)*, Филозофски факултет, Београд, 2007.
- Мира Радојевић, *Милан Грол, Филип Вишњић*, Београд, 2014.
- Ђорђе Станковић, *Никола Пашић и југословенско питање*, књ. 1, БИГЗ, Београд, 1985.
- Ђорђе Станковић, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, Задужбина „Никола Пашић“, Зајечар, 1995.
- Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање Југославије*, Српска књижевна задруга, Народна књига, Београд, 1986.
- Љубинка Трговчевић, *Планирана елита: о студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Историјски институт, Службени гласник, Београд, 2003.
- Студије и чланци:**
- Драгослав Јанковић, „Женевска конференција о стварању југословенске заједнице 1918. године”, *Историја XX века*, V, (Зборник радова, ур. Драгослав Јанковић), Институт друштвених наука, Београд, 1963.
- Милосав Јелић, „Родољубље Љубе Давидовића”, *Љубомир М. Давидовић: 1940 Споменница 2000*, (приредио Десимир Тошић), Београд, 2001.
- Радоје Л. Кнежевић, „Живот и рад. Љубомир Давидовић”, *Љубомир М. Давидовић: 1940 Споменница 2000*, (приредио Десимир Тошић), Београд, 2001.
- Александар Лукић, „Јаша Продановић у Другом светском рату”, *Интелектуалци и рат 1939-1947*. (зборник радова с међународног скупа Десничини сусрети 2012; ур. Драго Роксандић и Ивана Цвијовић Јаворина), Филозофски факултет Загреб, 2013.
- Војислав Маринковић, „Милорад Драшковић министар војни”, у: *Споменница Милорада Драшковића*, Млада демократија, Београд, 1921.
- Војислав Маринковић, „Први кораци ка народном споразуму”, *Љубомир М. Давидовић: 1940 Споменница 2000*, (приредио Десимир Тошић), Београд, 2001.
- Петар Матић, „Елите у Србији и њихов утицај на демократизацију и политичку моернизацију”, *Политичка ревија*, година (XI) III број 2(2004), Институт за политичке студије, Београд
- Андреј Митровић, „У светском рату”, *Историја српског народа*, VI/2, Српска књижевна задруга, Београд, 1983.
- Божица Младеновић, „Српска елита у Првом светском рату”, *Историјски часопис*, књ. 49(2002), Историјски институт у Београду, Београд.
- Олга Поповић-Обрадовић, „Каква или колика држава: Огледи о политичкој и друштвеној историји Србије XIX-XX века”, *Огледи*, 12(2008), Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд.
- Вукашин Павловић, „Теорија елита у политичкој социологији класичне и савремене концепције“, *Годишњак*, год. V бр. 5(2011), Факултет политичких наука, Београд
- Марко Пишев, „Политичка етнографија и српска интелектуална елита у време стварања Југославије 1914-1918. Историјски преглед”, *Етнолошко-антрополошке свеске*, 14 (н.с.) 3(2009), Етнолошко-антрополошко друштво Србије, Београд
- Мира Радојевић, „О југословенству самосталних радикала”, *Историја 20. века*, год. XVI бр.2(1998), Институт за савремену историју, Београд.

Мира Радојевић, „Интелектуалци у политици”, *Наша прошлост*, 8(2007), (зборник радова, ур. Драган Драшковић и Радомир Ристић), Народни музеј Краљево, Историјски музеј Краљево

Мира Радојевић, „Династија Карађорђевић у дневницима и сећањима самосталаца”, *Нововековне српске династије у мемоаристици*, (зборник радова, ур. Петар В. Крстић, Тибор Живковић), Историјски институт, Београд, 2007.

Мира Радојевић, „Милорад Драшковић у Првом светском рату”, *Наша прошлост*, 11(2010) (зборник радова, ур. Драган Драшковић и Радомир Ристић), Народни музеј Краљево, Историјски музеј Краљево

Дубравка Стојановић, „Партијске елите у Србији 1903-1914. Улога и начин владања”, *Југословенски историјски часопис*, год. XXX бр. 2(1997), Институт за савремену историју, Београд.

Периодика:

Милена Марковић, „Страдање 1.300 каплара: из школске клупе у огањ битке”, *Вечерње новости*, 18. фебруар 2014.

Independent Radical Party in the Great War 1914-1918.

Summary: Historiography of the role of social elites are interested in studying in the framework of the general historical phenomenon, where they perform in a group or through individuals. The research of social elites can be carried out by participants will be considered or witnesses of historical events, personalities or as carriers of ideas and ideologies through which they participated in the exercise of general social interest. At the beginning of XX century in the Kingdom of Serbia is characterized by a strong influence of the educated elite had to conduct domestic and foreign policy. For educated people is true unwritten rule that in addition to their basic practice to actively participate in political life. At that time the party leadership consisted of academics, university professors, writers and intellectuals are different. Such was the case with the leadership of the Independent Radical Party. The paper aims to show the political views and activities of the most prominent political figure of the self Ljubomir Davidovic, Bozidar Markovic, Milan Grol, Milorad Draskovic, Ljubomir Stojanovic and others during the Great War 1914-1918. years. The war has united all the layers of Serbian society in the efforts aimed to preserve the nation and the state. In these moments of political differences should be put aside, and very often contrary to the principles of individual decisions to accept higher state interests.

Keywords: political elite, the Independent Radical Party, the Great War, the Yugoslav idea